

РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ АРХІМАНДРИТА МЕЛЬХІСЕДЕКА ЗНАЧКО- ЯВОРСЬКОГО: НОВІ АРХІВНІ СВІДЧЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Олександр Пономарьов

м. Київ

Біографія ігумена Мотронинського Свято-Троїцького монастиря Мельхіседека Значко-Яворського (1720–1809) ще рясніє прогалинами, котрі намагаються заповнити сучасні вчені-історики. Його роль у виникненні Коліїщини і до сьогодні тлумачиться по-різному. На нашу думку, офіційним Петербургом було запущено *інформаційно-психологічну операцію*, котра обґрунтовувала винищення поляків та євреїв, що в свою чергу легімітизувалося, так званою, «Золотою грамотою», виданою, нібито, за підписом імператриці Катерини II. Ця фальшивка (якщо не видана, то принаймні інспірована в Петербурзі) була сприйнята серед населення Правобережної України як автентична та юридично чинна [1, с.128], більш того історіографічна підробка була видана у XVIII ст. у французькій пресі [1, с. 396], а згодом графом Ангенбергом у 1862 р. в збірці міжнародних трактатів [2, р.61]. Безпосередній зв'язок Мельхіседека з Коліївщиною, вплив на цей рух так і не доведені, оскільки невідомі документи, котрі б про це свідчили; але це і не дивно, адже російський уряд діяв спритно, обережно і підступно. Принаймні, згодом, Мельхіседек відкидав будь-який свій зв'язок з гайдамаками. Однак достеменно відомо про численні відвідини Мелхіседеком не тільки Варшави, а й Петербургу, де й були скоординовані дії ігумена з підбурювання православного населення до повстання. Але на поверхні, на перший погляд, видно лише факти, що діяльність ігумена Мельхіседека з розширення мережі православних церков на Правобережжі викликала спротив із боку польської влади, що в свою чергу й спричинило вибух гайдамацького руху навесні-влітку 1768 р.

В той же час майже не існує наукових розвідок про родину Мельхіседека та його родинні зв'язки; а якщо є то це, переважно, праці дореволюційних істориків. Під час роботи з архівними документами нам пощастило натрапити на такі цікавинки, як от донесення ігумена Мотронинського Свято-Троїцького монастиря Мельхіседека єпископу Переяславському Гервасію Лінцевському із проханням видачі паспорта для відвідин хворих батька та брата у м. Лубни, а також сам паспорт. Саме ці два документи спонукали нас коротко окреслити причини, з яких Мельхіседек здійснив поїздку на малу батьківщину до своєї родини.

Мельхіседек народився за останніми підрахунками, саме, 1720 р. [3,с.43] та був сином лубенського полкового осавула «Карпа Ильича прозваньем Значка» з роду «древних з Костешов Яворских» [4, с.1-2]. Хоча свого часу такий знаний дослідник козаччини як О.О Лазаревський загалом не вказує Карпа Ілліча серед лубенських полкових осавулів, а лише серед полкових сотників [5, с.76, 90]. У Карпа Значка було, за даними дослідників у галузі генеалогії, було шестеро дітей: Матвій, Максим, Олександр, Трохим, Андрій та Євдокія [6, с.168-169]. Троє дітей Карпа Значка подалися на військову, себто козацьку службу в Україні-Гетьманщині, а двоє обрали шлях священнослужителів [7, с.628]. Серед останніх був і найстарший син Матвій, котрий закінчивши (а за іншими даними так і не закінчив) Києво-Могилянську академію по класу філософії приблизно у 1742 р., а у 1745 р. прийняв постриг в ченці Мотронинського Свято-Троїцького монастиря[3, с.44]¹ та ім'я, ставши відомим в історіографії як Мельхіседек. Неабиякий хист, вправність та харизма дозволили йому вже у 1753 р. стати настоятелем цього монастиря[7, с. 628].

Увесь той час допоки Мельхіседек присвячував служінню Богу, у Лубнах продовжував мешкати батько ігумена Карпо Ілліч, котрий з 4 жовтня 1764 р. був абшитований² через старість і хвороби у чині полкового осавула. А вже через півтора роки, 27 лютого 1766 р. Карпо Значок після довготривалих клопотань зміг отримати офіцерське свідоцтво (патент на чин), що підтверджувало його приналежність до шляхетського роду Яворських. Відтоді він та його діти мали право носити прізвище Значко-Яворські[6, с. 167-168; 8, с.185].

Разом із батьком мешкав і один із синів Карпа Ілліча та молодший брат ігумена – Трохим Значко (1741 р.н.), котрий за свідченням документів, «по причинѣ неотдѣленного от отца имѣния не имѣит» ЦДІАК України, [9, арк.47 зв.-48], а отже жив на одному дворі із старим Значком. Трохим, незважаючи на свій молодий вік, станом на жовтень 1768 р., коли він бачився з Мельхіседеком, вже мав солідний послужний список. Згодом і російсько-турецька війна 1768–1774 рр. теж залишить значний слід в його біографії. Так, у формулярному списку Трохима Значка від 5 жовтня 1769 р. йшлося, що починаючи з 10 листопада 1759 р. він вступив на службу, розпочавши її канцеляристом Генеральної військової канцелярії, а з 1764 р. продовжив служити в чині сотника³. А «прошлого [1]768 году ноября, з 29 числа, будучи командирован был в партию с командою полку Лубенского во взятии конфидиратов и под Дубосарами в сражении против неприятеля и разбитии их обозу бил» [9, арк.47 зв.-48]. Відомість про сотенну старшину Лубенського полку складена

1 Саме три роки (між 1742 та 1745 рр.) знадобились би Матвію Яворському, на думку сучасного історика Валерія Ластовського, аби пройти період послушенства, визначений правилами Константинопольського Собору 861 року. Див.: Ластовський В. Джерела до біографії.... с.44.

² Абшитований – від абшит, абшид; з німецької Abschied – прощання, відставка. Вийти в абшит, бути абшитованим означає увільнення у відставку.

³ «сотник 1-й Лубенский Трофим Значко 28 лет, малороссийской нации, з шляхетства, греческого исповѣдания, за собою во владѣнии людей по причинѣ неотдѣленного от отца имѣния не имѣит» // ЦДІАК України. Ф.108. Оп.2. Спр.1074. Арк.47 зв.-48.

11 серпня 1769 р. вказувала, що «Сотнѣ Перво[й] Лубенской» її очільник «сотник Трофим Значко – в пятосотной командѣ»[10, арк. 191], а отже знаходиться при Першій армії під командуванням генерал-аншефа О.М. Голіцина, а з вересня 1769 р. – генерал-аншефа П.О. Рум'янцева

В липні 1769 р. передові загони генерал-майора Семена Зорича хибними маневрами виступали в бік Бендер, а частина в напрямку Дубоссар, де напавши на ворожий обоз вбила на місці 10 фуражирів, захопила в полон 1 турка, 62 валахів та відбила до 400 волів [11, с.307].

Згодом загони під командуванням генерал-майор Семена Зорича, відряджені під Дубоссари, 8 серпня 1769 р. спалив це містечко разом з округою, захопивши при цьому до 200 коней та більше тисячі голів різної худоби [11, с.309]. Зайве буде сказувати, що, вочевидь, ця худоба належала молдавським та українським селянам. З вищенаведених документів випливає, що Трохим Значко був відряджений до 500-ої команди козаків Лубенського полку ще наприкінці листопада 1768 року Дубоссарами під час взяття полон конфедератів.

Згодом Трохим Значко відзначиться у боях під Бендерською фортецею, за що 5 березня 1770 р. його за наказом П.О. Рум'янцева⁴ буде призначено полковим осавулом Лубенського полку замість свого батька[6, с. 169; 8, с.186]. Таким чином у Трохима Карповича відбувся доволі карколомний кар'єрний злет: він стає у 23 роки сотником, а у неповні 40 років – полковим осавулом, змінивши свого батька на цій посаді⁵.

На жаль у документах більш пізнього періоду російсько-турецької війни 1768–1774 рр. відомостей про Трохима Значка виявити не вдалося, але лубенські козаки після захоплення Бендер перебували в охороні «провіантських магазейнів» у фортеці та поблизу неї. Так, при Бендерській фортеці станом на 28 липня 1772 р. було 33 козака Лубенського полку на чолі із старшиною Іваном Збитенським з Ніжинського полку⁶. Також під Бендерами у 1772 р. від чуми померли лубенські козаки: 3 липня – Ілля Залеський, Овдій Павленко, 10 липня – Яків Гайдаш, а того ж року від інших хвороб померли: 12 липня – Юсько Мешинко, 16-го – Григорій Ромашко, 17-го – Федір Павленко, 20-го – Василь Бужко[12, арк.239 зв.]. Але

⁴ Генерал-фельдмаршал Петро Румянцев був не тільки командувачем Першої армії, а й Президентом Малоросійської колегії та генерал-губернатором Малоросії, а отже призначення Карпа Значка полковим осавулом було в його юрисдикції.

⁵ Полковий осавул поряд з полковником, полковими обозним, суддею, писарем та хорунжим відносились до полкової старшини. Кожен з вказаних посадовців мав свої обов'язки та повноваження. Полковий осавул був помічником полковника у військових та поліційних справах на території полку. На цю посаду призначалися козаки з числа старшини з чималим досвідом, вже ближче до закінчення своєї кар'єри, у віці 50-60 років.

⁶ Іван Горбань, Прокіп Мартиненко, Павло Гусак, Грицько Петренко, Тимофій [С]киба, Мартин Кириченко, Яким Волик, Прокофій Головка, Григорій Шокало, Федір Савостьян, Андрій Підтоптаний, Павло Бури[й], Григорій Дерика, Каленик Заєць, Савка Семененко, Харко Граб, Мирон Ворони[й], Федір Тищенко, Андрій Матвієнко, Мартин Соломана, Іван Палгуй, Федір Отеліяпенко, Микита Кулик, Іван Гаклоченко, Роман Шуменко, Мойсей Федоренко, Давид Бондаренко, Іван Федорець, Хома Кучура, Трохим Соломаха, Кіндрат Трухін, Зиновій Юхненко, Василь Криницький // ЦДІАК України. Ф.246. Оп.1. Спр. 338. Арк. 240-240 зв.

жодних згадок про Трохима Значка у документах Військово-похідної канцелярії генерал-фельдмаршала Петра Олександровича Рум'янцева, на жаль, нам не вдалося виявити.

Але повернімося до осені 1768 р., коли Мельхіседек ще тільки клопочеться про поїздку до Лубен. Отже він, очевидно знаючи, що Трохим мав йти у бойовий похід, з якого невідомо коли повернеться (й чи повернеться), Мельхіседек вирішив побачитись із ріднею. Зворот застосований Мельхіседеком у донесенні до переяславського єпископа Гервасія Лінцевського, що батько та брат «в крайней состоят болѣзни и сего 17 дня октября... писмом требуют мене, чтоб их в болѣзни посѣтит приехать в Лубны» [13, арк. 11-11 зв.], вочевидь є фігурою мовлення, аби підстави відвідин рідного міста виглядали більш вагомими. Хоча, дійсно причина для поїздки додому напередодні виступу рідного брата у похід в очах самого Мельхіседека була більш ніж солідною. Як згадувалося вище, вже з 29 листопада того ж року, брат Трохим вирушив у виправу проти польських конфедератів. Проте слід зазначити, що Мельхіседек в донесенні не вказує ім'я брата, але зважаючи на обставини ми можемо припустити, що мався на увазі саме Трохим Значко. Хоча деякі дослідники козацької старшини вважають, що у російсько-турецькій війні 1768–1774 років брали участь ще й інші брати Мельхіседека, Максим та Андрій [14, с.374], а отже родинне коло з яким мав побачитися ігумен ставало ширшим.

Стосовно батька Мельхіседека – абшитованого полкового осавула Карпа Значка однозначно не можна стверджувати, а саме про те, чи був цей літній чоловік здоровим чи хворим. У всякому разі документів про стан здоров'я полкового осавула восени 1768 р. виявити нам не вдалося, але станом на 1782 р. документи свідчать, що він вже помер [Цит. за: 3, с.44]. Проте вихід Карпа Значка в абшит 4 жовтня 1764 р. через старість і хвороби свідчить, що ці чинники теж мали місце, як спонукальні. Зрештою похилий вік батька та виправа брата в похід й спричинили відвідини Лубен Мельхіседеком.

На клопотання Мельхіседека єпископ Переяславський Гервасій Лінцевський того ж дня (17 жовтня) наклав резолюцію: «По сему прошению здѣлати: за сроком обыкновенный, в оба пути, паспорт видати» [13, арк. 11-11 зв.]. А вже наступного дня, 18 жовтня 1768 року, паспорт був готовий. Виходячи з термінів, вказаних у документі, паспорт, виданий Переяславською духовною консисторією, був придатний для поїздки з 18 до 30 жовтня [13, арк. 12]. А отже це дає всі підстави вважати, що ігумен Мельхіседек бачився із рідними саме у другій половині жовтня 1768 року, перед тим як мав відправитися у бойовий похід його менший брат Трохим, що цілком виправдано й зрозуміло з людської точки зору.

Принагідно зазначимо, що постать Мельхіседека та його значущість для історії Правобережної України усвідомлювалася не тільки тогочасними політиками та істориками, а й вихідцями з народу. Наприклад, візити Мельхіседека до Санкт-Петербурга та Варшави не лишилися поза увагою тодішніх літописців-аматорів, котрі усвідомлювали важливість таких

відвідин. Так, Федварський літопис (за назвою одного з шанців Нової Сербії) лаконічно повідомляє про у 1765 році «Мотронинського монастиря ігумен Мельхиседек їздив у Петербург до імператриці» [15, с. 336]. Наступний запис свідчить про те, що наступного 1766 року «той таки ігумен Мельхиседек їздив у Варшаву до короля польського» [15, с. 336]. Замикає цю тріаду повідомлення про Коліївщину, а саме, що у 1768 році «Залізняківщина, тобто гайдамаччина була на Україні» [15, с. 336].

Висновки. Проаналізувавши оригінальні архівні свідчення родинних зв'язків архімандрита Мельхиседека Значко-Яворського ми отримали цікавий інформативний матеріал щодо повсякденного життя тогочасної української еліти. Ця публікація актуалізує неоприлюднені раніше документи, які додають ще кілька штрихів до біографії ігумена Мотронинського Свято-Троїцького монастиря Мельхиседека, а також його батька Карпа Ілліча Значко-Яворського та молодшого брата Трохима Карповича Значка-Яворського.

1. Петро Калнишевський та його доба. Документи та матеріали. / упорядники Грибовський В.В. (головний упорядник), Мільчев В.І., Синяк І.Л. Київ, 2009. 432 с.
2. Recueil des traités, conventions et actes diplomatiques concernant la Pologne 1762–1862, par le comte d'Angenberg. – Paris, MDCCCLXII [1862].
3. Ластовський В. Джерела до біографії архімандрита Мельхиседека Значко-Яворського // *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії*. Матеріали Двадцять другої (23–24 травня 2024 р.) та Двадцять третьої (29–30 травня 2025 р.) Міжнародних наукових конференцій / Національний заповідник “Києво-Печерська лавра”. Київ, 2025. С.43-44.
4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов. Ч.1. Т.3 Киев. 1864. 732 с.
5. [Лазаревский А.М.] Исторические очерки полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв. // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. 1896, кн.11. отд.2. С. 34-203.
6. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 2. Е–К. Киев. 1910. 720 с.
7. Пархоменко В.А. Мельхиседек Значко-Яворский: к 100-летию со дня смерти // *Русская старина*. 1910. №6. С. 627-632.
8. Заруба В.М. Козацька старшина гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки. Дніпропетровськ, 2016. 932 с.
9. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України). Ф.108. Оп.2. Спр.1074. Арк. 47 зв.-48.
10. ЦДІАК України. Ф 54. Оп.3. Спр. 4215. Арк. 191.
11. А.Н. Петров. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769–1774 гг. Т. 1. Санкт-Петербург. 1866. Раздельная пагинация.

- 12 ЦДІАК України. Ф.246. Оп.1. Спр. 338. Арк. 239 зв.
13. ЦДІАК України. Ф.990. Оп.1, Спр. 671. Арк. 12.
14. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: «Стилос», 2010. 792 с.
15. Анонім. Федварський літопис. Літописні записки про події в Новоросії. (1743–1806) // Короткі українські регіональні літописи / упорядник Валерій Шевчук. Київ: «Кліо», 2016. 448 с.